

УДК 159.9.019.4

М.О. Чуносів

МОДЕЛЬ ІНДИВІДУАЛЬНО-ГРУПОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У СФЕРІ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Перед нашою державою, яка прагне до всебічного стимулювання найбільш прогресивних тенденцій у своєму розвитку, стоять важливі і соціально значущі завдання. Пошук шляхів зниження процесу зростання злочинців серед молоді та підвищення ефективності профілактики злочинності – це одні з найактуальніших завдань у розв'язанні проблеми попередження правопорушень. Необхідність швидкого вирішення цього завдання обумовлена не тільки тим, що в країні продовжує зберігатися достатньо складна криміногенна ситуація, але й тим, що до сфери організованої злочинності втягується велика кількість неповнолітніх; кримінальними угрупованнями, що створили підлітки, скоюються злочини, і кількість їх неухильно зростає. У цілому можна зазначити, що злочинність молодшає та набирає стійкого рецидивного характеру. Як наслідок, така криміналізація молодіжного середовища позбавляє суспільство перспектив щодо встановлення в недалекому майбутньому соціальної рівноваги і благополуччя. Очевидно, що збереження стабільної тенденції в зростанні кількості скоєних правопорушень неповнолітніми свідчить, з одного боку, про складну соціальну ситуацію, з іншого – про недостатню профілактичну роботу з боку суспільних і державних установ.

Провідна роль у вирішенні цієї проблеми належить соціальній педагогіці, а вирішення її можливо тільки із залученням усіх сил суспільства. Очевидно, що інтеграція зусиль суспільства може здійснюватися лише в рамках науково обґрунтованої, забезпеченої ефективними технологіями соціально-педагогічної системи перевиховання особи неповнолітнього за допомогою послідовних педагогічних і виховально-профілактичних дій, що забезпечують формування особи з твердими й правильними життєвими установками.

Ми вважаємо, що при зовнішній очевидності значущості проблеми, можна відзначити недостатню розробку соціально-педагогічних методик індивідуально-групової роботи, що дозволяють ефективно проводити ранню профілактику правопорушень.

Зв'язок проблеми з актуальними теоретичними й практичними завданнями визначається вимогами керівництва держави щодо покращення криміногенної ситуації в країні та покращення системи профілактики правопорушень. Зокрема, на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України (від 19.03.10) схвалено Концепцію Державної програми профілактики правопорушень на 2010-2015 роки, в якій відзначено, що за роки незалежності України в державі було запроваджено відповідну систему комплексних профілактичних програмних заходів, спрямованих на викорінення причин й умов учинення правопорушень. Завдяки їх реалізації в криміногенній ситуації в країні намітилися позитивні тенденції, зокрема зменшилась кількість зареєстрованих злочинів (у тому числі загальнокримінальної спрямованості), найбільш суспільно небезпечних і резонансних злочинів та злочинів, учинених у сфері оподаткування.

Проте невирішеність окремих проблем у сфері профілактики правопорушень, пов'язаних значною мірою з відсутністю необхідних коштів, а також кризові процеси, що відбуваються в економіці та соціальній сфері країни, - виникнення нових форм господарської діяльності, зміни у сфері зайнятості тощо – сприяли появі низки негативних соціальних явищ, які у свою чергу вплинули на зміну стану злочинності й правопорушень, їх структуру, форми та способи протиправної діяльності. Масштабність цих зло-

чинів негативно позначається на міжнародному іміджі України, підриває економічні основи держави, блокує надходження іноземних інвестицій, нівелює довіру населення до державних інститутів, зменшує консолідацію українського суспільства. Такий стан правопорядку потребує прийняття системних різнопланових профілактичних заходів як соціального характеру, спрямованих на усунення причин учинення правопорушень, так і спеціально-профілактичного характеру, спрямованих на зменшення можливостей і засобів їх учинення.

Проблему організації профілактики правопорушень передбачається розв'язувати шляхом здійснення комплексу економічних, соціальних, правових, організаційно-управлінських, інформаційно-пропагандистських та культурно-виховних заходів, спрямованих на усунення або послаблення дії причин, що породжують правопорушення у різних сферах суспільного життя, та умов, які сприяють їх учиненню.

На соціально-педагогічні служби покладається виконання одного з напрямків цієї програми, а саме виховних та інформаційно-пропагандистських заходів.

Аналіз досліджень з проблеми. Сучасні стратегії соціальної політики все більше орієнтуються не на боротьбу з наслідками, а на подолання причин, що породжують проблеми, які в цілому обумовлюють спрямованість соціальної роботи на своєчасне виявлення й ефективне вирішення проблем, що виникають у конкретної особи, сім'ї, та соціальних проблем у цілому.

Різні аспекти організації профілактичної діяльності розглядалися у багатьох авторів (М.А. Галагузова, А.В. Мудрик, Н.І. Никітіна, М.Ф. Глухова, Л.В. Мардахасєв та ін.) які відзначають, що організація соціально-профілактичної діяльності зводиться до організації заходів, які спрямовані на соціально-профілактичну та індивідуально-профілактичну роботу [1, 2]. Соціально-профілактичний напрям ґрунтується на твердженнях, що загальне вдосконалення різних сфер суспільства сприятливо впливає на нейтралізацію зростання правопорушень. Індивідуально-профілактичний напрям містить соціальні запобіжні засоби, які здійснюються на користь попередження правопорушень [3].

З розвитком у країні соціально-психологічної служби укріпилась як найбільш результативна модель комплексної профілактики й реабілітації дітей, яка включає діяльність педагогів, психологів, соціальних педагогів, районних (міських) інститутів соціального виховання та передбачає їх взаємодію з органами охорони здоров'я, внутрішніх справ, соціального забезпечення, з комісіями у справах неповнолітніх тощо. Особливу роль у профілактиці правопорушень належить соціальному педагогові, до функцій якого входить: організація системи профілактичних заходів щодо попередження девіантної, делінквентної поведінки неповнолітніх; виявлення, діагностика та корекція дітей групи ризику з різними формами психічної та соціальної дезадаптації, що виявляється в поведінці, яка суперечить нормам і вимогам найближчого оточення; формування етично-правової стійкості; організація системи заходів щодо соціального оздоровлення сім'ї; своєчасне надання соціально-правової та іншої допомоги сім'ям і дітям груп соціального ризику.

На наш погляд, однією з умов ефективної діяльності соціального педагога є забезпечення його діючим інструментарієм, що дозволяє проводити роботу з профілактики правопорушень більш ефективно.

Мета статті - на підставі аналізу різноманітних підходів щодо процесу організації поведінки людини визначити компоненти діяльності соціального педагога у сфері профілактики правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психології під поведінкою розуміється властива живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю. Поведінка людини є

природно та соціально обумовленою, опосередкованою мовою та іншими знаково-смысловими системами діяльністю. Спонукальними причинами діяльності є мотиви, які виступають у сукупності із зовнішніми та внутрішніми умовами, що викликають активність суб'єкта і визначають спрямованість його діяльності [4].

Поведінка людини обумовлюється фізіологічними і психологічними чинниками. З одного боку, це безумовно-рефлекторні й умовно-рефлекторні реакції, що визначають активність людини, а з іншого – довільне управління, пов'язане не тільки з фізіологічними, але і з психологічними механізмами. Неоднозначність поведінкової активності людини відображена в його мові та мовній активності.

П.К. Анохін [5] та К.В. Судаков [6] з позиції теорії функціональних систем показують, що поведінка направлена перш за все на отримання корисного адаптивного результату. Із системних позицій поведінка людини, так само як і її гомеостатичні функції, будується на основі функціональних систем. Як правило, поведінка ініціюється внутрішніми потребами живих істот, але своїми внутрішніми механізмами саморегуляції багато функціональних систем гомеостатичного рівня не можуть надійно задовольнити їх початкові потреби. Для цього необхідно споживання із зовнішнього середовища або, навпаки, – виділення в нього певних речовин. Саме цю роль виконує зовнішня поведінкова ланка цих функціональних систем, за рахунок якої живі організми активно взаємодіють із навколишнім середовищем.

Вітчизняні (С.Л. Рубінштейн, К.К. Платонов, А.Н. Леонтьєв, В.Д. Шадриков, А.А. Файзуллаєв) і зарубіжні психологи (Д. Мадсен, Ж. Готфруа, Х. Хекхаузен, Р. Вудвордс, Б. Скіннер), незважаючи на певні відмінності теоретичних диспозицій, у своїх роботах основну роль в організації поведінки надають мотивації. На їх думку, поведінка обумовлена зовнішніми умовами та обставинами й внутрішніми умовами – потребами, установками, інтересами, потягами, бажаннями.

При вивченні основоположної ролі мотивації в організації поведінки людини вітчизняні й зарубіжні психологи показують роль волі як психічного процесу в організації адекватної поведінки. Думки вітчизняних і зарубіжних психологів у визначенні вольових процесів розійшлися. Так, Д.М. Узнадзе вважає, що джерелом поведінки є не імпульс актуальної потреби, а наявність настанови на дію. За вольовими настановами приховуються потреби людини, які лежать в основі ухвалення рішення про дію, причому у виробленні такого рішення беруть участь також процеси уяви та мислення. М.Я. Басов, В.І. Селіванов, Л.М. Веккер, Р. Мей, В.К. Калін, Л.С. Виготський у своїх роботах стверджують, що воля є особистою формою психічної регуляції поведінки. У. Джеймс вважає, що в організації поведінки, за наявності у свідомості двох або більш ідей, основну роль в ухваленні рішення про дію відіграє воля. Є.П. Ільїн об'єднує крайні точки зору на роль волі в організації поведінки, яка дозволяє людині свідомо управляти своєю поведінкою. Вольове управління поведінкою містить два основні компоненти. З одного боку, воля пов'язана зі свідомою цілеспрямованістю людини, з навмисністю його вчинків і дій, тобто з мотивацією, із самоініціацією дій і самоврядуванням при їх здійсненні. З іншого боку, найбільш яскраво вияв волі спостерігається при подоланні труднощів [7].

Ф.Б. Березін [8] при розгляді проблеми формування поведінки людини виділяє три функціональні рівні: фізіологічний, психологічний і соціальний. Він показує, що процес формування поведінки на цих трьох рівнях забезпечується певними фізіологічними й психічними механізмами, які взаємопов'язані між собою найтіснішим чином, здійснюють один на одного безпосередній вплив і визначають інтегральну характеристику загального рівня функціонування всіх систем організму.

З погляду В.О. Артем'єва, М.С. Журова, В.В. Криводерева, регулювання поведінки потребує наявності можливості посилити або загальмувати ту або іншу відповід-

ну реакцію. На їх думку, процес регулювання поведінки необхідно розглядати в рамках дихотомічної системи організації дій, що дозволить найбільш точно відобразити індивідуальні особливості поведінки. Форма активної поведінки може бути систематизована в дихотомічній структурі відносин „досягнення–уникнення”. Вони вважають, що формування адаптивної поведінки залежить від індивідуальних можливостей людини, в яких забезпечення пристосовних процесів через механізми збудження та гальмування повинні змінюватися за їх співвідношенням один до одного в таких характеристиках, як сила, швидкість і поширення. Остання характеристика визначає складність поведінки й пов'язана низкою нервових центрів, що беруть участь в організації поведінки й можливою варіативністю вибору з низки ймовірних форм. Наявність певного вибору завжди спричиняє необхідність оцінки переваги, а кінцевий вибір завжди залежить від переваги в домінуванні стереотипів поведінки [5].

У цілому аналіз сучасних уявлень про процес формування поведінки (С.Л. Рубінштейн, К.К. Платонов, О.М. Леонтьєв, Д.М. Узнадзе, П.К. Анохін, К.В. Судаков, Ф.Б. Березін, В.Д. Шадриков, А.А. Файзуллаєв і ін.) показує, що формування поведінки є складним динамічним процесом, який має розгорнені тимчасові характеристики, визначається індивідуально-психологічними особливостями особи та складається з чотирьох основних етапів: 1) оцінки наявної ситуації; 2) програмування діяльності; 3) ухвалення рішення; 4) ініціації програми діяльності. Проходження кожного етапу супроводжується системною взаємодією структурно-функціональних компонентів і подоланням внутрішніх конфліктів та зовнішніх перешкод [4, 5, 10].

Основною ланкою, що визначає зміст процесу формування правоприйнятної поведінки є процес оцінки наявної ситуації. Наявна ситуація, з позицій кримінологічної науки, має потенційні можливості для стимулювання протиправної дії через формування кримінального мотиву задоволення виниклих потреб. Метою оцінки наявної ситуації, з профілактичної точки зору, є поява „профілактичного ефекту”. Під „профілактичним ефектом” розуміється зміна в результаті оцінки наявної ситуації психоемоційного стану суб'єкта, який характеризується появою внутрішньоособистісного мотиваційного конфлікту, що детермінуватиме подальший процес формування паттернів планованої правослухняної поведінки. Проведені нами дослідження показують такі чинники появи профілактичного ефекту: 1) наявність суб'єктивного досвіду, що дозволяє провести суб'єктивну категоризацію конструктів зовнішнього середовища як протиправних; 2) наявність суб'єктивного досвіду про наслідки здійснених протиправних дій; 3) наявність моральних і соціальних настанов, які сприяють виникненню внутрішньоособистісного конфлікту при оцінці наявної протиправної ситуації.

Процес формування „профілактичного ефекту” складається з декількох етапів. Спочатку здійснюється сприйняття змісту зовнішнього світу (предметів, об'єктів, ситуацій тощо), а також стану внутрішнього середовища, що виявляється в переживанні набутих потреб (біологічних, соціальних та ін.). На другому етапі на підставі аналізу станів зовнішнього середовища актуалізуються нові потреби. Ураховуючи те, що поява нових потреб обумовлена особливістю функціонування асоціативного мислення людини, при якій актуалізується суб'єктивний досвід різної модальності, результати взаємодії „фіксуються” у вигляді появи наміру або абстрактної мети. Указаний процес взаємодії обумовлений здатністю психіки людини до випереджаючого віддзеркалення, яке в науці розглядається як „імовірнісне прогнозування” (П.К. Анохін, М.О. Бернштейн, І.М. Фейгенберг, У. Олдс, Ф. Олпорт та ін.), а також „антиципація” (Б.Ф. Ломов, Е.М. Бабаков, А.К. Осницький і ін.) [4, 10, 11]. Кінцевий результат імовірнісного прогнозування на даному етапі виявлятиметься через зміну наявного психоемоційного фону, при цьому: 1) відсутні зміни емоційного фону, у разі „байдужого” ставлення до майбутніх подій (у даному випадку існує імовірність здійснення людиною правопорушення,

зважаючи на відсутність можливості передбачати наслідки реалізації програмованих дій у майбутньому); 2) з'являються „позитивні” емоції у разі ймовірного прогнозування позитивного результату передбачуваної діяльності; 3) з'являються негативні емоції (тривожність, страх, невпевненість, презирство, огида, сором, сором'язливість тощо) як результат внутрішньоособистісного мотиваційного конфлікту. Очевидно, що для ослаблення суперечності людині доведеться планувати свою діяльність з урахуванням задоволення всіх типів потреб, відокремлюючи з них найбільш значущу. У будь-якому випадку, людина діятиме не імпульсивно чи стереотипно, а свідомо. У цілому це характеризуватиме вияв власне „профілактичного ефекту”.

Ураховуючи вищесказане, нами була розроблена модель діяльності соціального педагога у сфері профілактики правопорушень. Ця модель складається з трьох етапів і дозволяє забезпечити формування у дітей умов появи «профілактичного ефекту».

Перший етап – підготовчий, спрямований на проведення організаційних заходів щодо безпосередньої профілактичної дії. До організаційних заходів належать: 1) визначення об'єкта профілактичної дії; 2) підбір методів і засобів профілактичної дії; 3) розробка програми профілактичної дії.

На другому етапі здійснюються практичні профілактичні заходи щодо логіки дій, що забезпечує формування умов появи „профілактичного ефекту”. Другий етап реалізується в послідовному проходженні декількох кроків: 1-й крок – правова освіта, яка спрямована на формування в суб'єкта здатності розпізнавати правопорушення в зовнішньому середовищі, а також умінні його класифікувати. 2-й крок – актуалізація емоційно значущих і референтних осіб (батьки, брати, сестри, друзі, подруги й ін.), соціально значущих явищ в онтогенезі; 3-й крок – формування негативного емоційного ставлення до правопорушення як явища; 4-й крок – інформування про особливості покарання за здійснення правопорушення, що дозволить сформулювати суб'єктивні уявлення про невідворотність покарання за здійснення правопорушення; 5-й крок – формування вміння передбачати наслідки здійснення правопорушення в логіці: „дизнаюся про правопорушення” - „згадую наслідки” - „розраховую втрати (емоційні, соціальні, біологічні)” - „роблю умовиводи”.

Третій етап завершальний, на якому здійснюється перевірка результативності виконаної роботи.

Висновки. Розроблена модель профілактичної діяльності дозволяє сформулювати у неповнолітніх умови щодо появи „профілактичного ефекту”, а саме: 1) наявність суб'єктивного досвіду, що дозволяє провести суб'єктивну категоризацію конструктивів зовнішнього середовища як протиправних; 2) наявність суб'єктивного досвіду про наслідки здійснення протиправних дій; 3) наявність моральних і соціальних установок, які сприяють виникненню внутрішньо особистісного конфлікту при оцінюванні наявної протиправної ситуації.

Список літератури: 1. *Мудрик А.В.* Социальная педагогика: Учебник для студентов педагогических вузов / Под ред. В.А. Слостенина – 4-е изд., доп. – М.: Изд. центр „Академия”, 2003. – 200 с. 2. *Никитина Н.И.* Методика и технологии работы социального педагога / Никитина Н.И., Глухова М.Ф. – М.: ВЛАДОС, 2007. – 399 с. 3. Методика и технологии работы социального педагога / Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. – М.: Изд. центр „Академия”, 2004. – 192 с. 4. *Маклаков А.Г.* Общая психология / Маклаков А.Г. – СПб.: Питер, 2002. – 582 с. 5. *Анохин П.К.* Очерки по физиологии функциональных систем: избранные труды / под ред. К.В.Судакова. Сост. В.А.Макаров. – Медицина, 1996. – 400 с. 6. *Нормальная физиология: Курс физиологии функциональных систем / Под ред. К.В. Судакова.* – М.: Медицинское информационное агентство, 1999. – 718 с. 7. *Ильин Е.П.* Психология воли / Ильин Е.П. – СПб: Питер,

2000 – 288 с. 8. *Березин Ф.Б.* Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Березин Ф.Б. – Л.: Наука, 1988. – 248 с. 9. *Артемьев В.А.* Страх как показатель профессиональной пригодности и методы его классификации / Артемьев В.А., Журов М.С., Криводерев В.В. – Симферополь: Бланк-экспресс, 2003. – 56 с. 10. *Ломов Б.Ф.* Антиципация в структуре деятельности / Ломов Б.Ф., Сурков Е.Н. – М.: Наука, 1980. – 256 с. 11. *Фейгенберг И.М.* Вероятностное прогнозирование и преднастройка к движениям / Фейгенберг И.М., Иванников В.А. – М.: Наука, 1987. – 138 с.

М.А. Чуносков

**МОДЕЛЬ ИНДИВИДУАЛЬНО-ГРУППОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В СФЕРЕ ПРОФИЛАКТИКИ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ**

В статье раскрываются особенности появления профилактического эффекта, обосновываются факторы, влияющие на процесс оценки сложившейся ситуации, показана модель деятельности социального педагога в сфере профилактики правонарушений. Ключевые слова: профилактика правонарушений, профилактический эффект, вероятностное прогнозирование, социальный педагог, модель деятельности.

M. Chunosov

**MODEL OF ACTIVITY OF SOCIAL TEACHER IN THE FIELD
OF PROPHYLAXIS OF CRIMES**

The features of appearance of prophylactic effect open up in the article, factors, influencing on the process of estimation of the folded situation, are grounded, the model of activity of social teacher is rotined in the field of prophylaxis of offences

Keywords: prophylaxis of crimes, prophylactic effect, probabilistic prediction, social teacher, model of activity.

Стаття надійшла до редакційної колегії 22.04.2010